

O precizare considerăm că este absolut necesară. Dat fiind faptul că cercetările se găsesc abia la început, nu se poate afirma cu certitudine dacă așezarea din secolele VII-VIII continuă fără întreruperi pe cea din secolele IV-VI, ori dacă între ele există un hiata și avem astfel de a face cu două așezări distincte, ceea ce în momentul de față pare mult mai probabil. Pe de altă parte, nu se poate exclude total nici posibilitatea ca aici să ne întâmpine continuitatea de viață din preajma anilor 300 până în secolul VIII inclusiv, pe fundalul aceluiasi element etnic băștinaș. În această eventualitate, la Țaga am avea o permanență autohtonă daco-romană, romanică și protoromânească pe parcursul a șapte-opt secole, până la începutul Evului Mediu. Rămâne ca cercetările viitoare, prin noi descoperiri și materiale documentare concludente să facă lumină în această importantă problemă istorică (În planșa IV este prezentat planul săpăturilor arheologice efectuate în anii 1965-1967, la „Hrube” – Țaga.

ABREVIERI

<i>ActaMN</i>	<i>Acta Musei Napocensis</i> , Cluj-Napoca, I (1964) și urm.
<i>ActaMP</i>	<i>Acta Musei Porolissensis</i> , Zalău, I (1977) și urm.
<i>NumKözl</i>	<i>Numizmatikai Közlöny</i> , Budapesta, I (1902) și urm.
Preda, <i>MonGetDac</i>	C. Preda, <i>Monedele geto-dacilor</i> , București, 1973
<i>SCN</i>	<i>Studii și cercetări de numismatică</i> , București, I (1957) și urm.
<i>SCIV</i>	<i>Studii și cercetări de istorie veche</i> , București, I (1950) și urm.
<i>TIR</i>	<i>Tabula Imperii Romani</i>
Tudor, <i>Orașe</i>	D. Tudor, <i>Orașe, târguri și sate în Dacia Romană</i> , București, 1968

7.3. De la lumea medievală la cea modernă (I.-A. Pop)

Satele care alcătuiesc astăzi comuna Țaga au o istorie îndelungată, unele, cum s-a văzut, prezentând urme de locuire din vechime și devenind chiar așezări importante în epoca daco-romană și post-romană. Din păcate, primele secole ale Evului Mediu, în perioada migrațiilor, au lăsat urme foarte puține. Se poate presupune că populația locală latinofonă a suferit mari pierderi de bunuri în acel timp, s-a retras parțial în zone mai ferite, s-a redus ca număr și s-a adaptat modului de viață bazat pe raidurile de pradă periodice. Venirea slavilor, sedentari și cultivatori, a dus la o conviețuire cu autohtonii și apoi la o asimilare a slavilor, nu înainte ca aceștia să lase urmele lor în limba, toponimia românească și chiar în unele obiceiuri.

Cucerirea Transilvaniei de către maghiari, petrecută în secolele XI-XIII, a modificat radical istoria acestor locuri¹². Primele incursiuni ungurești de pradă, conduse de Tuhutum și petrecute în jurul anului 900 – cum se spune în *Gesta Hungarorum* a lui Anonymus –, nu au avut efecte directe în această zonă de la est de Someșul Mic, aflată probabil în afara a ceea ce se chema atunci „Țara de peste pădure” (*Ultrasilvana*), locuită de „români și slavi” și controlată de ducele „Gelou, un anumit român”. Cu alte cuvinte, raidul ungar venit dinspre vest pe la 900 nu a

¹² Ioan-Aurel Pop, *Românii și maghiarii în secolele IX-XIV. Geneza statului medieval în Transilvania*, ediția a II-a, Cluj-Napoca, 2003, p. 193-198.

trecut de valea Someșului Mic¹³. Abia după lupta de la Chiraleș, din 1068, când armata ungară, condusă de regele Solomon i-a înfrânt pe pecenegii care dominaseră zona, se petrece cucerirea de către Regatul Ungariei a acestei părți nordice a Podișului Transilvaniei. Conform principiilor juridice medievale, preluate de unguri dinspre Europa Occidentală, mai precis din spațiul Imperiului romano-german, tot pământul țării se afla în stăpânirea superioară a suveranului (*dominium eminens*). Teritoriile nou cucerite erau și sub aspect concret în patrimoniul regelui și formau domeniul regal¹⁴. Se poate ca ungerii să fi moștenit ei înșiși, din perioada gentilică, acest obicei al stăpânirii supreme a șefului și să-l fi adaptat numai regulilor preluate din Occident. Trebuie să presupunem că o vreme, în secolele XI-XII, regii ungari și-au exercitat dominația asupra regiunilor transilvane numai prin trimișii lor la teritoriu – comiți, castelani, cu oamenii lor – și prin biserica latină cu instituțiile sale – episcopia, ordinele călugărești. Prin urmare, populația locală, împuținată, formată din români și slavi pe cale de asimilare (și mărunte grupuri de alți migratori, mai ales pecenegi), trăitoare în comunități sătești, a putut să-și continue viața sub conducerea vechilor săi stăpâni locali – cnezii (juzii) și voievozii (ducii). Aceștia, din conducători aleși periodic (cu atribuții mai ales juridice și, respectiv, militare), se transformaseră treptat, la finele mileniului I și la începutul mileniului al II-lea, în mici stăpâni de sate și părți de sate, cu oameni subordonați lor, de la care percepeau cote patrimoniale și pretindeau anumite servicii (munci). Este ceea ce se poate numi, prin convenție, un început de feudalizare în forme proprii, răsăritene, a societății locale¹⁵. Cnezii și voievozii aveau cel puțin trei dintre caracteristicile feudalilor occidentali și central-europeni: se bucurau de prestigiul nașterii, dețineau sate și pământuri cu oameni supuși lor (inclusiv judecății lor) și îndeplineau un rol militar. Câtă vreme domeniul regal s-a menținut foarte întins în aceste zone de margine, trimișii regelui au colaborat cu acești fruntași locali, care și-au continuat modul lor de viață tradițional alături de comunitățile lor. Ulterior însă, din secolul al XII-lea începând, paralel cu sosirea în Transilvania a unor grupuri de populație maghiară (fino-ugrică) sau ungarofonă dinspre apus, cu așezarea secuilor (turanici) și cu procesul de colonizare a sașilor (germanici), se accentuează donarea de pământuri și sate către credincioșii regelui, inclusiv către acei *iobagiones*, viitorii nobili. Prin aceasta, cucerirea militară a Transilvaniei este însoțită și apoi urmată de o alta, instituțională, cu ajutorul căreia peste vechile realități „feudale” locale se suprapun forme (adaptate și modificate) ale feudalismului de model apusean, aduse de maghiari. Unii dintre cnezii și voievozii au sesizat această evoluție, s-au pus în serviciul regelui și au primit

¹³ Tudor Sălăgean, *Țara lui Gelou. Contribuții la istoria Transilvaniei de Nord în secolele IX-XI*, Cluj-Napoca, 2006, p. 91-129.

¹⁴ Despre întemeierea regatului creștin ungar, vezi Pál Engel, *Regatul Sfântului Ștefan. Istoria Ungariei medievale 895-1526*, Cluj-Napoca, 2006, p. 53-73.

¹⁵ Chiar dacă noțiunea de feudalism este astăzi contestată în anumite cercuri istoriografice, nu numai pentru Ungaria, ci și pentru vestul Europei, considerăm că a nu o mai folosi ar fi o pură gratuitate, iar a o înlocui cu alta, în acest stadiu al lucrurilor, nu ar reprezenta decât o schimbare de formă.

pentru credința lor confirmarea vechilor lor stăpâniri, devenind nobili. Cu alte cuvinte, și-au oficializat o situație de fapt, care data din vechime. Alți mici feudali locali nu au putut urma o astfel de traiectorie, din varii motive, dar mai ales pentru că pământurile lor au fost donate de timpuriu unor fideli din anturajul regelui. Aceasta a fost de fapt regula, întrucât fruntașii români aveau un dublu handicap: făceau parte din rândul populației cucerite și supuse (în care nu se putea avea încredere și care nu avea, la rândul ei, încredere în noii stăpâni, văzuți drept spoliatori) și erau de confesiune răsăriteană într-un stat catolic, stat înzestrat cu misiunea de a lupta contra „păgânilor, ereticilor și schismaticilor”. Or „schismaticii” contra cărora trebuia combătut erau tocmai cei de credință bizantină, ortodocșii, adică, în cazul nostru, românii. De aceea, majoritatea românilor ajung supuși pe moșiile dăruite nobililor unguri. A lua bunurile unui „schismatic”, în speță pământul lui, nu numai că nu era un delict, dar era deplin moral și laudabil, din moment ce acești „schismatici” ce nu se lăsau converțiți puteau foarte bine – conform preceptelor papale – să fie „dați spre jaf și pradă”.

Pe această traiectorie au intrat și satele noastre Țaga, Ghiolț, Sântioana, Cesariu, Sântejude și Năsal, din nordul Câmpiei Transilvane. Un document din 1230, emis de Bela, fiul și regentul lui Andrei al II-lea, regele Ungariei (1205-1235), amintește că Bela al III-lea (1172-1196) dăruise lui Lob și fratelui său Toma, pentru „slujbe credincioase și deosebite” nouă sate (posesiuni) din comitatul Dăbâca, anume Sântejude (*Wesscel*), Imbuz, azi Mureșenii de Câmpie (*Ombuzteleke*), Fizeșu-Gherlii (*Fizestelek*), Popteleac (*Popteleke*), Codomarc (*Kundurmart*), Măhal (*Mohal*), Diviciorii de Jos și de Sus (*Devecher*) și Sântu (*Igalia*)¹⁶. Dania s-a petrecut cândva între anii 1176 și 1196. Aceste posesiuni sunt mai toate vecine cu Țaga și cu alte sate aparținătoare. Lob și Toma, beneficiarii daniei, sunt răsplățiți pentru că, alături de banul Ompudin și de voievodul Leustachiu, și-au câștigat mari merite militare în Grecia, în timpul războaielor ungaro-bizantine. Cei doi frați par să fi aparținut cercului restrâns de fideli care trăiau în anturajul regelui și purtau armură de cavaler, în contrast evident cu restul nobilimii, înarmată doar cu arcuri și săgeți¹⁷. Oricum, familia este de origine din afara Transilvaniei, probabil din zona transdanubiană, poate chiar din comitatul Vas.

Beneficiarul principal al daniei de la finele secolului al XII-lea – Lob – a avut cel puțin doi fii, anume Chama și Emech. Chama, confirmat ca stăpân al satelor de mai sus la 1230, este a doua generație a familiei sale în zonă¹⁸. Apoi, șirul mărturiilor despre satele din regiune încetează pentru câteva decenii. Tăcerea surselor trebuie pusă probabil și pe seama mării invazii tătaro-mongole din 1241-1242, când s-au înregistrat mari pierderi de vieți omenești, risipiri de sate, distrugereri de așezăminte, de documente etc. Timp de câteva decenii după invazie, unii nobili sau alți oameni

¹⁶ *Documente privind istoria României*. Seria C. Transilvania, veacurile XI, XII și XIII, vol. I (1075-1250), p. 242-243, nr. 202. I.-A. Pop, *Realități feudale în Transilvania în veacul XIV*, în „Acta Musei Napocensis”, XVIII, 1981, p. 152.

¹⁷ András W. Kovács, *The History of the Wass de Czege Family*, Hamburg, 2005, p. 43.

¹⁸ Pentru istoria completă a familiei Wass de Țaga, vezi A. W. Kovács, *op. cit.*, passim. Pentru stăpânirile familiei Wass în zona Gherla, în secolele XII-XIV, vezi I.-A. Pop, *Realități feudale în Transilvania...*, p. 151-161.

liberi, profitând de tulburările produse, de nimicirea anumitor înscrisuri, de moartea unor martori, obțin de la autorități confirmări pentru donații îndoielnice sau inexistente. La 1291, sunt pomenite satele Țaga (*Chegue*) și Sântejude (*Vizouloteluk*), dar nu în legătură cu Wass-ii¹⁹. La fel se întâmplă în anul următor, când apar menționate satele *Kydeu* și *Bizoteleke*, ultimul, azi dispărut, situat lângă lacul Țaga. La 1304, Nicolae, castelan de Ciceu și fratele său Ioan obțin de la voievodul Transilvaniei, Ladislau Kan, confirmarea stăpânirii asupra pământului *Bizou/Bizov*, pe baza unor acte emise de vicevoievodul Ioan și de conventul din Cluj-Mănăstur, din care reieșea că dobândiseră posesiunea respectivă pe cale judecătorească de la Crăciun (*Karachin*) și *Pethe*, cel dintâi pomenit și la 1292, în legătură cu același pământ de lângă lacul Țaga. Acești frați Nicolae și Ioan nu sunt alții decât fiii lui Emech, fratele lui Chama și fiul lui Lob, adică a treia generație de stăpâni la Sântejude-Țaga. Satul Sântejude, sub vechiul nume de *Vasculteleke* reapare la 1315, când două treimi din el reveneau lui Ioan, fiul lui Tormach (probabil nepot de frate al lui Lob și Toma), iar restul pomenitului castelan Nicolae și fratelui său Ioan (ambii fiii lui Emech), vărului lor Jacob (de Ciunăfaia), fiul lui Chama (sau Choma). Tot acum sunt pomenite satele Sic, Țaga și Sântioana. Fiind fidel al răzvrătitului voievod Ladislau Kan și al fiilor săi, castelanul Nicolae a păstrat mulți ani cetatea Ciceului, sfidând voința noului rege Carol Robert (1308-1342). Abia un document din 1 noiembrie 1321 – Ladislau Kan nu mai era voievod din 1315! – stă mărturie că Nicolae Vos predase atunci această cetate voievodului transilvan Toma (Szécsény), adică regelui Carol Robert. Actul însemna concomitent recunoașterea noii autorități angevine de către acest Nicolae, întoarcerea lui la credința datorată suveranului și, deci, garantarea de către acesta a posesiunilor sale. Prin urmare, supunerea lui Vos și predarea Ciceului au însemnat noi privilegii pentru acest ambițios personaj și familia sa. Astfel, prin același act din 1321, emis de voievodul Toma, Nicolae Vos primea satele Sucutard (*Scent Gotharth*), Țaga (*Chegue*) și Silivaș (*Zazsciluas*), din comitatul Dăbâca. De asemenea, voievodul Toma promite „să dobândească și să dăruiască” de la rege numitului „comite” Nicolae și partea din moșia Sântejude ce nu aparținea fostului castelan, ci altora (probabil pomenitului Ioan, fiul lui Tormach). Sunt enumerate acum și moșiile despre care se spune că sunt „de moștenire”, anume Sântioana (*Zent Iwan*), *Bichou*, Codomarc (*Kondmardch*) și Sântejude (*Zent Egjed*) sau „de cumpărare”, precum posesiunea Bonț (*Bontznyres*), toate în comitatul Dăbâca. La 28 octombrie 1321, regele Carol Robert îl iartă pe fostul castelan de Ciceu pentru lunga „cale a necredinței sale” și-i dăruiește posesiunile Sucutard, Țaga și Silivaș, de care pomenise și voievodul în precedentul act (privilegiul regal solemn pentru ele, cu martorii de rigoare – cei mai mari demnitari laici și eclesiastici din regat – este eliberat abia la

¹⁹ Toate documentele medievale legate de trecutul familiei Wass au fost recent inventariate (rezumate sau publicate) în W. Kovács András, Valentiny Antal, *A Wass család cegei levéltára*, Kolozsvár, 2006, p. 161-420 (repertoriul cuprinde 667 de poziții). Lucrarea a apărut sub formă de CD. Toate documentele legate de trecutul transilvănean al familiei Wass, de la finele secolului al XII-lea până la 1380, sunt publicate în colecția *Documente privind istoria României* (devenită ulterior *Documenta Romaniae Historica*), seria C. Transilvania.

31 martie 1324). Despre restul pretențiilor lui Nicolae Vos – pe care voievodul Toma promisese să le satisfacă – regele nu menționează nimic, semn că suveranul le considera probabil exagerate și nejustificate. Satul Sântejude era „de moștenire” al lui Nicolae Vos, dar nu exclusiv și nici integral (doar în proporție de o treime), după cum rezultă din actul de la 1315. Cele două sate *Bichou* și *Kondmardch* sunt într-adevăr ale protagonistului nostru – deși nu „de moștenire”! – dacă le asimilăm cu pământurile *Bizou* și *Kundumart* (din documentul de la 1304). Despre satul Sântioana nu se spune anterior nicăieri că aparținuse legal Vos-ilor, dar probabil că Nicolae vedea acum o bună ocazie de a-l obține pe calea documentului scris. Nici despre moșia Bonț, din vecinătatea celor două de mai sus (Sântioana și Sântejude), nu s-a păstrat vreun act din care să reiasă cumpărarea sa de către Nicolae Vos. Chiar satele Sucutard, Țaga și Silivaș nu sunt menționate în vreo danie regească pentru Vos-i înainte de 1321, deși actul din 28 noiembrie 1321 spune că acestea „i se întorc și înapoiază” fostului infidel Nicolae. Trebuie să presupunem că Nicolae Vos acaparase anterior aceste moșii fără să fi obținut vreun act de danie regală pentru ele. Oricum, înscrisul din 28 noiembrie 1321 vorbește despre dreptul de donație al regelui în legătură cu posesiunile menționate, ca și cum ar fi fost desprinse abia atunci din domeniul regal. Această presupunere este întărită și de un pasaj din precedentul document, emis de voievodul Toma la 1 noiembrie 1321: „...dacă nu vom putea să dobândim [pentru Nicolae moșiile respective], în numele domnului nostru [regele], să-i dăm lui din moșiile noastre [ale voievodului Transilvaniei] de moștenire tot atâta, adică niște moșii de același preț”. Prin urmare, nu existau temeiuri juridice sigure pentru care regele să satisfacă pretenția lui Nicolae asupra acelor sate, pe care suveranul putea să le mențină în domeniul regesc sau să le dea altora. De aceea, voievodul se obligă, în caz de eșec al demersului său pe lângă rege, să dea „comitelui Nicolae” niște moșii echivalente din propriul său domeniu. Nicolae dorea însă aceste moșii în mod special, pentru întregirea domeniului său, pentru asigurarea continuității teritoriale a acestuia și pentru că, probabil, pusese deja mâna pe ele *de facto*.

În privința moșiei Sântejude, Nicolae Vos nu obține satisfacție decât târziu, după zece ani (în 1331). Este vorba despre cele două treimi din posesiune, promise de voievodul Toma, pe care nu le primește în dar, cum sperase, ci le obține prin cumpărare cu 15 mărci de argint de la rudele sale, fiii lui Ioan, nobil de Ciumăfaia. Acest Ioan era fiul lui Tormach, văr la rândul său cu des-pomeniții Chama și Emech. Disputele între rude și vecini au continuat apoi, cu intermitențe, până în epoca modernă. De exemplu, capitlul din Alba-Iulia, emite la 13 ianuarie 1349 un document din care reiese că Mihail, Nicolae, Toma și Iacob, fiii lui Iacob, fiul lui Chama, pentru a curma discordia avută cu „comitele” Nicolae zis Vos cel Tânăr și cu frații săi Ladislau zis Vos, Ioan zis Achyl, Laurențiu, Petru cel Roșu (Rufus), Toma cel Roșu și Desew zis Vos, fiii lui Ioan, fiul lui Emech, au acceptat judecata bărbaților nobili și cinstiți (*probi et nobiles viri*), adică a arbitrilor, primind 40 de mărci de argint fin pentru părțile lor de posesiune din satele Sucutard (*villa Gothardi*), Țaga (*Chege*), Sântioana (*Schentywan*) și Silivaș (*Syluas*), care treceau astfel (prin vânzare-cumpărare *pro forma*) la verii lor descinși din Emech. Aceștia din urmă erau acum în culmea averii și puterii: Nicolae cel Tânăr fusese familiar al voievodului Transilvaniei Dozsa de

Debreceen și era comite al comitatului Cluj, devenind apoi castelan de Cohalm (Rupea); Ladislau fusese și el familiar al voievodului; Petru cel Roșu va fi numit și el comite de Cluj, va lupta în Bosnia și va fi castelan de Târnava (avea să moară în Țara Românească în 1368); Toma cel Roșu era vicecomite de Ugocea, avea să fie castelan de Cserög, în comitatul Szerém și castelan de Ciceu; Desew urma să fie și el cavaler al curții regale, vice-castelan și vice-comite, luptător în Bosnia și Bulgaria (avea să moară în Țara Românească la 1368)²⁰. În prima jumătate a secolului al XIV-lea și în deceniile care aveau să urmeze până spre 1400, familia aceasta de nobili mijlocii a Wos-ilor avea să ducă o luptă înverșunată pentru lărgirea domeniului lor prin donații, confirmări, uzurpări, schimburi, vânzări-cumpărări, zalogiri, alianțe matrimoniale etc. Frații și verii se vor judeca între ei pentru ieșirea din diviziune și pentru acapararea unor părți cât mai mari din averea clanului; vor contesta autenticitatea unor documente care-i defavorizau, vor schimba pământuri cu nobilii vecini²¹. În fruntea acestei lupte se va afla Nicolae Wos cel Bătrân (Senior), castelanul de Ciceu, cu fiii săi Ioan și Ladislau. Ei au stăpânit oficial moșiile Sucutard, Țaga, Silivaș, Sântioana și o parte din Sântejude. De la porecla acestui Nicolae zis „Fier” (= Wos) provine numele familiei (alte ramuri mai mărunte s-au numit „Oțel” = Acél și „Roșu” = Veres). Steaua acestei ramuri a apus însă repede, pentru că nu s-a putut trece peste participarea lui Nicolae cel Bătrân („Senior”) la răzvrătirea lui Ladislau Kan, echivalentă cu necredința învederată față de suveranul său legitim, regele Carol Robert de Anjou. Unele sate, precum Codomarc și Imbuz vor fi confiscate în 1317 și, respectiv, 1320, tocmai ca urmare a acestei necredințe. Se va ridica în curând un omonim al lui „Senior”, anume Nicolae Wos cel Tânăr (Junior) cu frații săi, fiii lui Ioan (adică nepoți de frate ai primului Nicolae), ale căror cariere au fost detaliate mai sus. Ascensiunea familiei Wass (cum li s-a scris numele în epoca modernă) s-a încheiat însă (în linii mari) în jurul anului 1400, dată după care Wass-ii rămân la nivelul micii nobilimi comitatense fără funcții. S-au ridicat din nou în epoca principatului, inclusiv la demnități de stat, pentru ca la 1744 să dobândească titlul de conte.

Toate satele care alcătuiesc azi comuna Țaga au avut într-un fel sau altul legătură cu această familie în Evul Mediu și în timpurile mai noi. Satul Țaga a dat chiar numele familiei, deși nu este menționat de la început, de la finele secolului al XII-lea, în patrimoniul Wos-ilor. Atunci, inițial, s-a aflat însă în stăpânirea lui Lob și Toma satul Sântejude, cu nume interesant pentru onomastica transilvană. Satul s-a numit mai întâi Vesscel sau Vascul, toponim cu rezonanță românească, dacă ținem seama de diminutivare și de articolul hotărât enclitic masculin *-l*. După intrarea sa în domeniul Wos și fondarea unei biserici catolice cu hramul Sf. Egidiu (Szent Egyed) în secolul al XIV-lea, se impune numele de Sancto Egidio sau *Scenth Egud*, cu variante. Numele acesta straniu pentru Transilvania arată tocmai proveniența extra-transilvană, vestică a familiei Wos; nu există nici o altă biserică în Transilvania cu

²⁰ Vezi utilele tabele genealogice publicate recent de A. W. Kovács, *The History of the Wass...*, în anexe.

²¹ I.-A. Pop, *Realități feudale în Transilvania...*, p. 155-158. Vezi și Arhivele Naționale Cluj-Napoca, Arhiva Familiei Vass, fasciculele II – XXXIX.

acest hram, în schimb există în comitatul Vas din Ungaria, de unde par să provină Wass-ii²². Un episod violent în istoria satului s-a petrecut înainte de 1337, când herghelia înființată de Nicolae Vos aici a fost atacată de oamenii lui Desideriu de Elephant din Apatiu, care au furat 40 de mânji, au ucis doi slujitori și au produs pagube de 300 de mărci. La 1362, moșia Sântejude este împărțită în șapte părți corespunzătoare celor șapte frați, fiii lui Ioan, fiul lui Emech. Familia Wass rămâne proprietară la Sântejude până în epoca modernă. La 1576, este pomenit aici „lacul cu somni”, aflat și azi în apropiere de Sântejude pe Valea Coasta²³.

Moșia Țaga (*Chege*), care a dat patronimicul familiei Wass, nu a fost, cum s-a văzut, de la început donată acesteia, ci s-a aflat pe domeniul regal până la 1321. Atunci, precum și în 1340, satul este dăruit lui Nicolae Vos cel Bătrân, fiul lui Emech, ultima oară menționându-se clar că dania se făcuse pentru retrocedarea cetății Ciceului în mâinile regelui, după revolta din timpul și de după voievodatul lui Ladislau Kan. Nepoții de frate ai lui Nicolae cel Bătrân, anume Nicolae Vos cel Tânăr și frații săi (fiii lui Ioan, fiul lui Emech), doresc și ei (conform principiului stăpânirii de clan) să obțină parte din Țaga (și din celelalte sate donate), apelează la justiție, dar nu dobândesc posesiunile (alături de verii lor, fiii lui Iacob de Ciumăfaia) decât după moartea primului donatar. La 1362, moșia este împărțită în șapte părți între fiii lui Ioan, fiul lui Emech. La 1363, Wass-ii obțin dreptul paloșului (*ius gladii*) – dreptul la justiție majoră, adică puterea de a judeca crimele cele mai grave – pe moșiile lor, precum și dreptul de a ține târg săptămânal, miercurea, la Țaga. În ciuda disputelor cu rudele colaterale, cu nobilii vecini sau mai îndepărtați, cu anumiți intruși care au dobândit părți din moșia respectivă, familia Wass rămâne proprietară la Țaga până în secolul al XX-lea. Pe la 1503, un anume Blasiu Wass este condamnat de vicevoievodul Transilvaniei la pierderea capului și la confiscarea averii, pentru fapte samavolnice, dar adunarea nobililor transilvani îl scapă de pedeapsa capitală²⁴. Ulterior își recuperează și moșiile. Un alt incident s-a petrecut la 1638, când Gheorghe Wass – catolic cu studii înalte – a intenționat să-și lase întreaga avere bisericii catolice. A fost oprit și obligat să lase bunurile sale orfanilor din propria familie²⁵. La Țaga au fost două conace, unul fiind construit în 1698, pe fundamente mai vechi. Farmecul locului, frumusețea „castelului”, cu panoramă spre lac, moara, parcul amenajat ulterior, lacul cu trestie și bogat în pește sunt descrise de către mai mulți autori. Unul dintre ei este și Gheorghe Șincai, marele iluminist român, care, la 1794, după conflictul cu episcopul greco-catolic Ioan Bob, s-a retras pentru câțiva ani la Țaga, ca secretar personal al contelui Daniel Wass și preceptor al copiilor săi, pe care îi educa „în artele bune și în știință” și anume pe conții Toma, Ioan și George, „de la care Transilvania poate spera mare sprijin” (scrisa Șincai în *Elegia* sa, nota 24 bis). Pe lângă această educație Șincai notează în aceeași lucrare că „am avut grija economiei

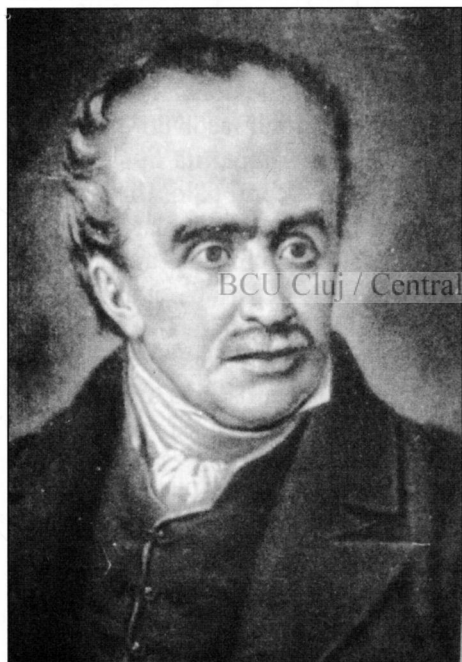
²² Același lucru se poate spune și despre satul Sucutard, cu numele de la Sf. Gotard (Sanctus Gothardus). Vezi A. W. Kovács, *op. cit.*, p. 49.

²³ Kádár Jozséf, *Szolnok-Doboka vármegye monographiája*, vol. VI, Dej, 1903, p. 434.

²⁴ *Ibidem*, vol. II, Dej, 1900, p. 480.

²⁵ *Ibidem*, p. 482.

la moșia lor [a conților Wass] și am cerut socoteli slujbașilor”. Din cauza preocupărilor pe linie economică, mai ales, domeniul Wass fiind foarte mare în Țaga, Șincai însuși spune că a fost nevoit să-și lase deoparte studiile personale și preocupările culturale. A stat la Țaga o perioadă de șase ani, antrenat într-o activitate practică intensă, având „un permanent contact cu natura, o muncă grea pentru a-i recolta roadele”, scrie istoricul literar Mircea Tomuș în monografia sa dedicată marului cărturar ardelean, arătând totodată că „anii petrecuți pe moșia bogatului conte au contribuit din plin la conturarea unora dintre ideile sale sociale”. Șincai notează în elegia sa că în perioada celor șase ani petrecuți la Țaga „nu puteam uita de istoria daco-romană sau valahică, compusă de mine odinioară cu atâtea griji, studii, veghieri și osteneli. Așa că, după ce am sfârșit, în șase ani, educarea și instruirea amintiiților trei tineri, am plecat de la curtea lor, mulțumindu-le în chip solemn, și m-am dus [...] la Oradea Mare”²⁶.

Gheorghe Șincai (1754-1816)

Stema familiei Wass – un cap de bour străpuns în nas de o săgeată, cu semiluna și soarele în cele două părți –, izbitor de asemănătoare cu stema Moldovei, era reprezentată la Țaga în Evul Mediu, dar s-a păstrat doar pe două sigilii²⁷. Tradiția spune că stema ar proveni din timpul unei bătălii cu tătarii de la finele secolului al XIII-lea (1285, la a doua mare invazie), când Nicolae cel Bătrân s-ar fi distins, răpunând un bour, dintre cei plasați în prima linie, ca să desfacă rândurile inamicului, de către luptătorii asiatici. Este vorba, firește, despre o legendă, deoarece Nicolae Vos, castelanul de Ciceu, care a trăit până în jur de 1350, nu putea fi matur la 1285! De altminteri, capetele de tauri/bouri/zimbri pe steme erau destul de răspândite în Evul Mediu.

Sântioana (*Scenth Iwan, Zentywan*) poartă numele tot de la hramul bisericii închinată Sfântului Ioan, în variantă românească sau româno-slavă, așa cum îi ziceau localnicii (Iwan se putea pronunța deopotrivă Ivan sau Iuan/Ioan, semnele grafice *v* sau *w* fiind valabile și pentru vocala *u* și pentru consoana *v*)²⁸. De la porecla de *Vos*, devenită nume al familiei proprietare, i-a venit apoi satului numele de Vasas-Szentivan, adică Sântioana Wass-ilor sau, în

²⁶ Mircea Tomuș, *Gheorghe Șincai*, Editura Minerva, București 1994, Colecția Biblioteca pentru toți nr. 1432, p. 91-95.

²⁷ A. W. Kovács, *op. cit.*, p. 87.

²⁸ În variantă maghiară ar fi fost Szent János.

traducere literală, Sântioana de Fier. Satul a fost, cum s-a văzut, prilej de dispută în secolul al XIV-lea între două ramuri ale familiei Vos.

BCU Cluj / Central University Library Cluj

Castelul familiei contelui Wass Daniel din Țaga (construit în 1698), unde Gheorghe Șincai a fost educatorul celor trei copii ai acestuia și administratorul moșiei, timp de șase ani (1794-1799).

La 1340, regele Carol Robert, ca răsplată pentru retrocedarea Ciceului, confirmă lui Nicolae cel Bătrân moșia Sântioana (alături de Sucutard, Țaga și Silivaș), dar cu excluderea de la posesiune și moștenire a celorlalți membri ai familiei. Cei excluși nu se resemnează și se iscă un proces îndelungat, cu rezultate indecise. La moartea lui Nicolae Vos cel Bătrân (care avea doi fii, Ioan și Ladislau), Sântioana a fost pretinsă deopotrivă de Nicolae Vos Junior cu frații lui și de fiii lui Iacob, fiul lui Chama. În 1349, aceștia din urmă nu renunță la partea lor din Sântioana și din celelalte sate pomenite decât pentru 40 de mărci de argint, cum s-a văzut, promițând „să extirpe toată răutatea discordiei din mijlocul lor”. La 1362, satul era împărțit în șapte părți între fiii lui Ioan, fiul lui Emech sau urmașii lor. Wass-ii rămân stăpâni la Sântioana până la finele secolului al XVI-lea, dar după 1500, sunt nevoiți să împartă satul și cu alții, între care familiile Petki, Kendy (la 1554, Francisc Kendi, voievodul Transilvaniei, emite documente de aici!), Révay, Kövály, Lengyel, Báthory, Sibrik și altele²⁹. În a doua jumătate a secolului al XVI-lea, este atestat la Sântioana un „castel” – o fortificație – ridicat de Francisc Kendi, ajuns în mâinile „regelui” Ioan Sigismund și apoi (la 1569) demolat³⁰. După 1600, apar mai mulți proprietari

²⁹ Vezi Kádár J., *op. cit.*, vol. VII, Dej, 1905, p. 64-65.

³⁰ *Ibidem*, p. 65.

mărunți, nobili de-o sesie, dar cel mai mare proprietar este fiscul, prin cetatea Gherla. Situația de partaj și de alternanță între anumiți proprietari individuali (Apor, Verzar, Aczel, Tarta, Kövari, Rettegi, Oros, Pop și alții) și cetatea Gherla continuă la Sântioana și în secolul al XVIII-lea, sub austriecci³¹.

Satul Cesariu sau Cesari (azi înglobat în Sântioana) este așezat pe versantul stâng al văii Fizeș și apare pomenit documentar la 1336 cu numele de *Chazarteluke*. Numele românesc vechi, consemnat pe la 1831, pare să fi fost „Cezarie” sau „Cesarie”³². Grafia veche poate duce cu gândul la etnonimul cazar, populație din nordul Mării Negre, care a creat un „imperiu” în secolul al IX-lea, a trecut la mozaism și a fost antrenată probabil, în mică parte, de unguri în drumul lor spre Pannonia. Anonymus spune că și în ducatul lui Menemorout din Crișana trăia un grup de cazari. Însă pronunția numelui de Cesari în ungurește (ca și în germană – Kaiser – sau în slavă – țar) amintește de substantivul „împărat”. Familia Vos a urmărit să acapareze satul Cesari în secolul al XIV-lea de la mai vechii proprietari, dar la 1336, voievodul Toma al Transilvaniei cerea capitlului din Alba-Iulia să-i reintroducă pe Simion, Nicolae și Ioan, fiii lui Petru, în stăpânirea Cesariului, ce trebuia restituit acestora de Nicolae zis Vos. Proprietatea rămâne în dispută în întreg secolul al XIV-lea între vechii nobili de Cesariu și familia Wass. În secolele al XV-lea și al XVI-lea se interpun și alți proprietari, cum ar fi Gyerőfi, Gőczi, Kendi, Ártándi, Borbély, pentru ca ulterior să revină ca stăpâni o serie de membri ai familiei Wass³³.

Satul Ghiolț (azi înglobat în Țaga) apare documentar în Evul Mediu cu numele de *Geuch, Geulch, Geech* sau *Gewcz*, cu variante. Și el a avut în secolele al XIII-lea și al XIV-lea ca stăpâni pe unii mici nobili locali (Gőczi, cu numele luat de la numele satului, Gyerőfi), a căror stăpânire a fost contestată și concurată de unii membri ai familiei Wass. Ulterior se ivesc și alți competitori, cum ar fi Porkolab și Székely sau alții, sus-puși, precum Kendi, Báthory și Banffy, cu reprezentanți în fruntea Transilvaniei. Familia Wass nu a renunțat însă niciodată la pretențiile sale, iar în epoca modernă, pentru o vreme, și-a întărit din nou pozițiile la Ghiolț³⁴.

Satul Năsal apare menționat în izvoare în secolul al XIV-lea sub numele de *Nuzal* sau *Nwzal*, care se va menține cu variații (și adesea în formă maghiarizată) de-a lungul vremii³⁵. Denumirea este veche, avându-și probabil originea în perioada de conviețuire româno-slavă (*nosilo* semnifică o depresiune, loc adâncit, cum este așezarea satului nostru; în românește avem *năsălie*). Năsalul a fost în proprietatea lui Elleus și Moyus, fiii lui Moyus, care, ridicându-se (ca și Nicolae Vos) contra regelui Carol Robert, au pierdut moșia la 1329, în favoarea lui Ștefan Pogan, fiul lui Francisc. În veacul următor, prin *defectum seminis* (= stingerea neamului), ajunge la familia Bebek. Veronica, văduva lui Emeric Bebek, fost voievod al Transilvaniei (1446-1448), zălogește la 1455, jumătate din Năsal lui Iancu de Hunedoara, pe atunci

³¹ *Ibidem*, p. 66-68.

³² *Ibidem*, vol. II, Dej, 1900, p. 359.

³³ *Ibidem*, p. 360-361.

³⁴ *Ibidem*, vol. III, Dej, 1900, p. 545-549.

³⁵ *Ibidem*, vol. V, Dej, 1901, p. 243-249.

căpitan general al Regatului Ungariei și cel mai bogat om din țară. Alt personaj faimos din istoria satului a fost regele Matia Corvinul care, în 1470, donează Năsalul lui Ioan Pongracz de Dindeleag, voievod al Transilvaniei (1462-1465; 1468-1472; 1476). În secolul al XVI-lea, au mai intervenit în istoria satului voievodul Francisc Kendi, arhiepiscopul de Kalocsa, Francisc, văduva voievodului Emeric Balassa (1539-1540), numită Ana Somy, voievodul Cristofor Bathory (1576-1581) sau familia Bornemisza. Unele părți din posesiune au ținut de cetatea Almașului. În epoca modernă, satul s-a fărâmițat între mai multe familii de proprietari, cum au fost Cseffey, Fekete, Fazakas, Csáki, Kalnoky, Henter și alții.

Documentele medievale dau puține date despre locuitorii de rând ai acestor sate, deveniți în mare parte iobagi, adică supuși ai nobililor. Despre etnia lor se spune și mai puțin, iar rezonanța numelor de sate și de locuri este înșelătoare, fiindcă numele oficiale sunt date adesea de stăpâni, iar diecii care redactau actele erau, de obicei, maghiari sau germani. Firește, bisericile catolice, atestate de timpuriu în multe dintre aceste sate, arată existența, încă din secolul al XIV-lea, a unor credincioși unguri, reprezentați în primul rând de familiile stăpânilor și de apropiații lor. Bisericile de rit bizantin ale românilor – modeste construcții de lemn – sunt complet ignorate. Totuși, anumite ecouri ale vieții românilor supuși încep să apară încă din secolul al XIV-lea. De exemplu, la 1354, este menționat un iobag român din Sântejude, numit Cristian, supus al lui Nicolae Vos, iobag de la care Benedict Țesătorul din Turda ar fi luat cu forța 200 de oi, 2 cai, 2 boi și 36 de porci³⁶. Dacă documentul nu ar fi dat, întâmplător, etnia iobagului respectiv, după numele de Cristian nimeni nu ar fi putut-o deduce. O altă mențiune este legată de plata datului oilor (*quingagesima ovium*) datorat regelui din partea locuitorilor satului Măhal: la 11 iulie 1366, suveranul Ungariei dăruiește această dare pomenitului Dezideriu (Desew) de Țaga, fiul lui Ioan, fiul lui Emech și urmașilor săi; dar pentru că este vorba despre o dare pe care o plăteau exclusiv românii, documentul precizează și etnia satului respectiv, vecin cu Țaga – „posesiunea românească numită Măhal” (*possessio Olachalis Mohal vocata*)³⁷. La 1367, juzii nobililor din comitatul Dăbâca arată că Pavel Vos de Sântejude (fiul lui Nicolae cel Tânăr), a respectat înțelegerea avută „cu românii din Oșorhel” (caracterizați drept „iobagi ai domnului rege, ținând de cetatea Unguraș”), în chestiunea unui furt³⁸. Aceiași români din Oșorhel (*populi Olachales de Vasarhel*) aveau să fie reclamați vicevoievodului Transilvaniei la 1375, de către Ladislau de Țaga, pentru că l-ar fi păgubit cu 40 de oi, luate de aceștia de la Sucutard³⁹. La 1369, Ioan, cnezul românilor din Nicula, este acuzat de către un supus al lui Nicolae Vos cel Tânăr de Sântejude că i-ar fi luat un cal. Peste 10 ani, cinci români din Săcălaia (sat așezat pe Valea Sicului, ca și Nicula) – Petru, fiul lui Ioan, Mihail zis Mona, Nicolae, fiul lui Cristian, Toma cnezul și George cel Mare – sunt acuzați de Ștefan Vos de Țaga (fiul lui Nicolae cel Tânăr) că ar fi luat

³⁶ DHR, C, vol. X, p. 269-270, nr. 260.

³⁷ DHR, C, vol. XIII, p. 204-205, nr. 108.

³⁸ DHR, C, vol. XIII, p. 401-402, nr. 243.

³⁹ DRH, C, vol. XIV, p. 550-551, nr. 399.

300 de oi, 8 burdufuri de brânză, 10 vaci, 4 porci și un cal, spre paguba lui Benedict, iobagul său român, tot din Săcălaia⁴⁰. Și în aceste cazuri este vorba despre nume obișnuite de calendar, purtate de orice creștin, nume pe care nimeni nu le-ar fi putut atribui exclusiv unor români, dacă nu se făcea specificarea respectivă.

Firește, în zona Ungariei și a Transilvaniei populația era amestecată în Evul Mediu, chiar și înainte de „ocuparea patriei”, adică a Pannoniei, de către unguri la 895-896 și de venirea lor ulterioară spre Transilvania. Din afara Ungariei și a Transilvaniei, au sosit în secolele XII-XIV destul de mulți străini, deopotrivă din Orient și din Occident, numiți în mod curent în sursele scrise *hospites*, adică „oaspeți”. În plus, în ciuda a ceea ce se crede de obicei, populația se mișca și se muta destul de mult și de des în Evul Mediu în interiorul aceleiași arii de locuire, de obicei prin „roire”, când se producea în grupuri, dar și prin inițiative individuale. Pământurile se secătauia repede și, în condițiile unei densități mici de populație, unele grupuri de oameni căutau în vecinătate locuri mai fertile, unde întemeiau vetre noi de sate. În plus, nobilii știau bine că un pământ – oricât de fertil – nu are valoare dacă dispune de oameni puțini și tindeau să atragă, prin varii mijloace, forța de muncă necesară. Și în satele noastre ori în vecinătatea lor apar „oaspeți” în epoca medievală: nu departe de Țaga există satul Silivaș, menționat cert pentru prima oară la 1321 cu numele de *Zaaszyluas*, adică „Silivașul Săsesc”, semn al prezenței coloniștilor germanici⁴¹; la 1372, sunt menționați „oaspeți” și în Sântioana, iar unul dintre ei se cheamă „Bartha” și este iobagul unui anumit „Leukus”, ambele nume fiind din patrimoniul maghiar păgân (provenit din epocă de dinainte de creștinare). Români nu apar niciodată numiți în mod expres „oaspeți”, chiar dacă și ei au fost chemați (ademeniți) uneori să populeze anumite locuri ori sate pustiite (după invazii). Motivul este acela că ei erau oamenii locului (cucerii și supuși) și că cei care se mișcau nu veneau din afara țării transilvane și nici prin acordarea unor privilegii, ca să poată fi numiți „oaspeți”. Numele de sate nu sunt relevante pentru etnia locuitorilor lor, ci mai degrabă pentru etnia stăpânilor: de exemplu, posesiunea Ciunăfaia (situată la vest de Bonțida, lângă Dăbâca) poate să-și tragă numele de la acel *Chama*, fiul lui Lob (pomenit la 1230), strămoșul familiei Wass⁴² (faptul rămâne incert⁴³), dar etnia acelor locuitori timpurii a fost variată. Nici numele de sate care vin de la hramurile bisericilor nu sunt relevante pentru etnia locuitorilor, pentru că în surse sunt pomenite doar bisericile catolice, iar acestea erau adesea doar mici capele, destinate nobilului rezident și familiei sale.

Oricum ar sta lucrurile, românii, fiind cuceriți și supuși și având, pe deasupra, și confesiune răsăriteană (bizantină, numită mai târziu ortodoxă), nu erau reflectați

⁴⁰ Document publicat inițial de I.-A. Pop, *Realități feudale în Transilvania...*, p. 160-161 și reluat, cu traducere românească, în DRH, C, vol. XV, București, 2006, p. 637-638, nr. 417 (fără menționarea primei ediții).

⁴¹ A. Kovács, *The History of the Wass...*, p. 45.

⁴² *Ibidem*.

⁴³ Dacă termenul românesc „ciumăfaie” sau „ciumăfai” nu are legătură cu ungurescul „csudafa” (cum credem noi), atunci numele românesc al satului poate veni de la planta respectivă.

în documente decât în mod incidental. Societatea lor tradițională, formată din cnezi (voievozi) și oameni de rând, adică din stăpâni și oamenii lor grupați în comunități, este împinsă spre destrămare, sub presiunea noilor rânduieli aduse de unguri dinspre apus. Se vede clar acest lucru din privilegiul solemn regesc emis de Ludovic I (1342-1382), la 28 iunie 1366, la cererea „tuturor nobililor țării noastre a Transilvaniei”, care s-au plâns că sufereau neajunsuri din partea românilor (numiți „răufăcători”)⁴⁴. Prin acest „decret”, regele dă dreptul nobilimii transilvane, „potrivit legii”, să-i stârpească și să-i nimicească „pe răufăcătorii de orice națiune, mai clar pe români”. În document, se stabilește în chip precis procedura de judecată pentru nobili și pentru oameni de rând (neromâni), învinuiți și prinși sau neprinși asupra faptului. Cum românii erau cei pârâți de nobili și cum ei aveau o organizare socială distinctă, documentul face pentru ei precizări speciale: dacă un român de rând era învinuit, dovada ca martori o puteau aduce orice oameni de rând (50, dacă nu era prins asupra faptului sau 7, dacă era prins asupra faptului); dacă un român de rând învinuia un nobil de vreo nelegiuire și nu avea numărul necesar de nobili ceruți ca martori, atunci putea să facă dovada și prin cnezi, oameni de rând sau români de rând, dacă numărul și valoarea acestora echivala cu cea a 50, respectiv 7 nobili. Echivalarea se făcea în felul următor: un cnez confirmat de rege (întărit prin act) ca stăpân în cnezatul său avea valoarea juridică a unui nobil adevărat, iar un cnez comun (neconfirmat sau ajuns supus pe moșia unui alt stăpân) avea valoarea unui jude (primar de sat), adică de un fertun; mărturia unui român de rând echivala cu o jumătate de fertun. Chiar dacă pentru societatea suprapusă a noilor stăpâni ai Transilvaniei, aceste reguli par judicioase și corecte, pentru lumea românească și mai ales pentru elita românească (cnezimea) ele sunt profund discriminatorii. Pentru români, toți cnezii lor erau egali, adică mici stăpâni la teritoriu, conducători ai comunităților. Ca dovadă a calității de stăpâni a cnezilor este chiar actul invocat din 1366: regele și nobilimea îi considerau egali (sau echivalenți) cu nobilii pe cnezii care dețineau diplome de confirmare pentru moșiile lor. Pentru români, aceste diplome erau însă o pură formalitate, din moment ce ele întăreau sau confirmau de drept o situație de fapt; prin diplome, cnezii nu primeau de la rege noi proprietăți efective, ci erau întăriți în cele vechi, strămoșești. Inițial, diploma obținută nu schimba brusc situația cnezului, care stăpâna satul/satele sale ca și anterior și ca și colegii săi cnezi care nu aveau sau nu aveau încă diplome de confirmare. Dar cnezii neîntăriți cu acte se aflau într-un mare potențial pericol, anume acela de a se trezi cu un stăpân suprapus, care venea el cu diplomă, adică își însușea pe cale juridică averile lor. Acest nou stăpân putea fi tot un cnez, de obicei vecin, mai iute de mână, mai adaptat împrejurărilor, care obținea diploma necesară și pentru sate care nu-i aparținuseră, sau putea fi un nobil ungar, venit din afară și care era un credincios al regelui, al voievodului Transilvaniei sau al altui baron, putea fi episcopia Transilvaniei, abația de la Cluj-Mănăstur, alte mănăstiri ale ordinelor occidentale etc. Vechii cnezi deveneau, în acest caz, de obicei,

⁴⁴ Vezi analiza textului acestui document la I.-A. Pop, *Un privilège royal sollenel de 1366 relatif à la Transylvanie et ses implications*, în „Nouvelles études d'histoire”, X, 2000, p. 73-89.

un fel de primari ai satelor lor, oameni de legătură între noul stăpân și supuși. Privilegiul regesc din 1366 reflectă un stadiu destul de avansat al lucrurilor, pe calea omogenizării societății românești, al adaptării sale la regulile statului ungar.

Diferența dintre cnezii confirmați și cei neconfirmați este deja reală și are ecouri juridice clare. Ea va conduce la disoluția elitei tradiționale a românilor, fie prin absorbirea unei părți a sa de către nobilime, fie prin topirea alteia între oamenii de rând.

În cazul satelor noastre, situate pe „Câmpie” și expuse raidurilor timpurii ale cuceritorilor maghiari, cnezii nu și-au putut confirma prin diplome calitatea de stăpâni, de fruntași ai comunităților. Prin urmare, noii stăpâni, „cu acte în regulă”, au ajuns să fie, cum s-a văzut, nobilii unguri, mai ales cei din familia Wass, dar și alții. Este clar că stăpânii locului, cnezii, s-au simțit profund frustrați și nemulțumiți. Această nemulțumire generală a lumii românești, generatoare de acte „nelegiuite”, este reflectată clar în diploma din 1366. De aceea, și cnezii și românii din satele Wass-ilor – ajunși supuși pe pământurile lor, cu roadele însușite de alții – „iau” (după lege fură!), cum s-a văzut, bunuri (animale, burdufuri de brânză, cereale etc.) de la nobilii stăpâni sau de la oamenii lor ori comit alte acte de violență. Uneori, cei direct păgubiți puteau fi tot români, dacă aceștia se resemnaseră cu situația și deveniseră slugi de încredere ale Wass-ilor. În ochii societății „legal” constituite, toți acești nemulțumiți erau considerați „răufăcători” și cum nemulțumiți erau românii, termenul de român se confundă cu „răufăcător”. Așa stând lucrurile, românii transilvani vor ajunge la periferia societății, fiind majoritatea iobagi, fără biserică oficială, fără școli, fără instituții recunoscute și, mai ales, fără proprietăți funciare – baza oricărei prosperități și a oricăror libertăți.

De aceea, primele instituții sătești atestate la Țaga sunt cele aduse de nobilii stăpâni, veniți din afara Transilvaniei. Este vorba despre bisericile catolice, unele construite și pomenite încă în secolul al XIV-lea. La Țaga, biserica de piatră este sfințită la 1503 cu hramul Sf. Mihail. La Sântejude, cum s-a văzut, biserica, ridicată la 1331, are hramul insolit de Sf. Egidiu, după care s-a modificat apoi și numele satului. La Sântioana, unde sunt atestați și „oaspeți” unguri, este biserică catolică din secolul al XIV-lea, pentru că și aici – ca și la Țaga și Sântejude – se plătesc dijme papale în 1332-1337. Se știe că și la Cesariu a funcționat o mică biserică catolică înainte de Reforma religioasă, numai că pe la 1603 satul era pustiit în urma războaielor, având înregistrat un singur locuitor. La Ghiolț nu există decât mărturiile târzii (din 1622) despre biserica reformată, filială a parohiei din Țaga. Năsalul are biserică catolică în secolul al XIV-lea.

Odată cu Reforma, se modifică structura confesională a populației maghiare, care devine în majoritate calvină („reformată”). Înainte de calvinism, în unele locuri, precum la Năsal, stăpânii îi trec pe supuși la confesiunea unitariană. Biserică unitariană a fost, temporar, în secolul al XVI-lea și la Cesariu. Despre bisericile românești, de rit bizantin, construite probabil din lemn, nu se dau detalii în surse. Acest lucru este perfect explicabil într-o Ungarie catolică, care în Evul Mediu avea misiunea apostolică de convertire sau de nimicire a „schismaticilor” (= ortodocșilor). După Reforma din secolul al XVI-lea, biserica românilor a rămas „tolerată”, adică „răb-

dată”, nefiind recunoscută oficial, așa cum erau bisericele confesiunilor „recepte” (calvină, luterană, unitariană și catolică).

Școlile sunt pomenite abia din secolul al XVII-lea, pe lângă unele biserici catolice și calvine, deși unele erau mai vechi, cum este cazul la Țaga. Școală a fost și la Sântioana, dar era deja ruinată la 1643, ca și vechea biserică maghiară. În secolul al XVIII-lea, peste tot în satele mai mari sunt atestate școli românești confesionale (greco-catolice).

Datele despre numărul, etnia și confesiunea locuitorilor sunt târzii, dar atunci când apar, ele îi dau peste tot majoritari pe românii deveniți în final greco-catolici⁴⁵. Satele nu erau mari în Evul Mediu și sufereau uneori variațiuni, datorate pustiiilor, epidemiilor, calamităților naturale. Așa s-a întâmplat cu satul Țaga, pustit de câteva ori, mai ales datorită raziilor tătare, destul de numeroase în nordul Transilvaniei și în Maramureș, până la începutul secolului al XVIII-lea. Astfel, la 1700, erau înregistrați aici 15 capi de familie, șapte jeleri și 15 case; la 1721, erau 3 iobagi, 7 jeleri, 2 peregrini și 2 servitori. Cu toții (fără peregrini) lucrau 10 sesii (loturi de pământ), pentru că alte 10 erau pustii. La 1750, toți locuitorii stăteau în 27 de case (alte 10 case fiind pustii), iar românii reprezentau 251 de persoane⁴⁶. La 1760-1761, tot la Țaga, erau 60 de familii ortodoxe și una unită⁴⁷. În 1857, după circa un secol, erau 123 de case, în care stăteau 634 de locuitori, dintre care 508 greco-catolici, 115 calvini („reformati”), șapte romano-catolici și patru mozaici. Prin urmare, după jumătatea secolului al XIX-lea, greco-catolicii, adică românii, reprezentau peste 80% din întreaga populație.

La Sântejude, erau, în 1603, 19 iobagi și doi săraci; la 1721 – doi iobagi, 20 de jeleri, șase peregrini și doi slujitori, locuind (fără peregrini) în 20 de case; la 1750 – 45 de capi de familie, în 30 de case, iar românii reprezentau 540 de persoane⁴⁸. La 1760-1761, sunt înregistrate 106 familii ortodoxe⁴⁹. În 1857, erau în total 853 de locuitori, dintre care 730 greco-catolici, 95 calvini, 13 mozaici, 12 romano-catolici și 3 armeano-catolici. Așadar, românii (deveniți cu toții greco-catolici după 1761) formau peste 85% din populația satului.

La Sântioana, în 1643, trăiau numai români și doi maghiari calvini, ultimii ținând de biserică din Sântejude. Tot în Sântioana erau 200 de suflete și 66 de case la 1571, pentru ca la 1600 să mai fie abia 20 de case în care trăiau tot atâtea familii de iobagi. La 1603, satul a fost pustit și s-a refăcut greu: la 1700, sunt înregistrați 14 iobagi, șapte săraci și un nobil, trăitori în 15 case. În 1760-1761, românii erau împărțiți în 61 de familii unite și 18 familii ortodoxe⁵⁰. În 1857, erau 472 de locuitori, dintre care 432 greco-catolici, 19 romano-catolici, nouă mozaici, șapte calvini, trei

⁴⁵ Aceste date au fost luate din mai multe surse demografice editate, cele mai multe prezente și în menționata monografie a lui Kádár despre comitatul Solnoc-Dăbâca.

⁴⁶ Augustin Bunea, *Statistica românilor în 1750*, Sibiu, 1901.

⁴⁷ Virgil Ciobanu, *Statistica românilor din Ardeal la 1760-1761 făcută de administrația austriacă*, Cluj, 1926.

⁴⁸ A. Bunea, *op. cit.*

⁴⁹ V. Ciobanu, *op. cit.*

⁵⁰ *Ibidem.*

armino-catolici și doi ortodocși. Românii (greco-catolici și ortodocși) alcătuiau așadar circa 92% din populația satului.

Cesariul a fost mereu un cătun, cu populație destul de puțină. După pustiirea de la 1603, mai rămăsese un locuitor cu o casă! La 1700, erau 13 iobagi și șase săraci în 13 gospodării, iar în 1750 românii numărau 92 de persoane⁵¹, grupate (la 1760-1761) în 33 de familii unite⁵². În 1857, sunt înregistrate 49 de case, cu 188 de locuitori greco-catolici, nouă calvini, opt mozaici și doi armeni. Și în cazul Cesariului, românii sunt cam 91% din populația totală.

Ghiolțul a fost și el un sat mic, cu doar 12 case la 1700. În 1750, erau 20 de capi de familie cu 17 sesii, iar opt case erau pustii; românii erau atunci 93 de persoane⁵³. Peste puțini ani (la 1760-1761), se consemnează că acești cam 100 de români formau 27 de familii unite și 3 ortodoxe⁵⁴. În 1857, din totalul de 475 de locuitori, 387 erau greco-catolici, 69 „reformați”, 15 mozaici și patru romano-catolici, ceea ce înseamnă din nou o covârșitoare majoritate românească (peste 81%).

Năsălușul avea, la 1700, 54 de familii de iobagi locuind în tot atâtea gospodării. După 50 de ani se consemnează că erau în sat 450 de români⁵⁵, iar la 1760-1761, ni se spune că acești români formau 64 de familii ortodoxe și 14 familii unite⁵⁶. În 1857, după circa un secol, erau 190 de case, cu 964 de locuitori: 778 greco-catolici, 154 calvini, 14 romano-catolici, 11 evrei (mozaici) și șapte unitarieni. Și aici, după jumătatea secolului al XIX-lea, peste 80% din populație era românească.

La 1796, s-a făcut o mare audiere de martori, cu ocazia căreia s-a evidențiat starea economico-socială a satelor, statutul proprietăților, al averilor și veniturilor, rezultând un adevărat „urbaniu” complex, adică un izvor statistic de primă importanță în Transilvania pentru secolele XVI-XIX⁵⁷. Astfel, audierea de martori din Țaga a avut loc la 16 martie 1796, la casa iobăgească a lui Samuel Fodor, iobag al contelui Samuel Wass de Țaga, unde au fost convocați și prezenți următorii locuitori din satul respectiv: Iuon Sânjorzan (*Szensorzán Iuon*) (de circa 60 de ani), Dumitru Mureșan (80 ani⁵⁸), Iuon Copâncean (*Koppengyán Iuon*) (30 ani), Florea Năsălian (*Neszelyán Flore*) (53 ani), Iosif Varadi (60 ani), George Mărginean (*Marsinyán*) (50 ani), Andrei Tocaci (30 ani), Iuon Sasnireșan (*Szászniresán Iuon*) (30 ani), Ștefan Șofronea (*Sofrona Stéfán*) (28 ani), Nistor Pușcaș (*Puskas Nyistor*) (36 ani), George Kis (40 ani), Iosif Sânjorzan (*Szinsorsán Ioszip*) (34 ani), Mihail Balint (39 ani), Chirilă Rotar (*Rotár Tyrila*) (50 de ani), adică 14 bărbați, cu toții iobagi ai văduvei

⁵¹ A. Bunea, *op. cit.*

⁵² V. Ciobanu, *op. cit.*

⁵³ A. Bunea, *op. cit.*

⁵⁴ V. Ciobanu, *op. cit.*

⁵⁵ A. Bunea, *op. cit.*

⁵⁶ V. Ciobanu, *op. cit.*

⁵⁷ Datele de mai jos se găsesc la Arhivele Naționale, Direcția Județeană Cluj, fond familia Wass de Țaga, fasc. XXII. Mulțumim și pe această cale domnului arhivist Vasile Lechințan, pentru aleasa sa generozitate și pricepere profesională.

⁵⁸ Vârsta martorilor este dată în continuare cu aproximație (probabil după declarațiile lor), fără să mai consemnăm acest lucru.

contelui Nicolae Wass de Țaga. Martorii au declarat că groful de odinioară, Adam Wass, a stăpânit la Țaga doar două parcele de vie și o pădure: una dintre vii era în vecinătatea viei alodiale a contelui Samuel Wass, având 3154 de stânjeni pătrați, 60 de găleți și 46 de prășitori; cealaltă vie era situată între viile contelui Samuel Wass și contesei văduve pomenite, având 4269 de stânjeni pătrați, 120 de găleți și 70 de prășitori; pădurea, situată lângă hotarul Țăgii, spre Puini, în vecinătatea pădurii aceleiași contese, era de stejari, cu ghindă și de alte soiuri de arbori, cu lemne bune de construcție, pentru grinzi, corni, șipci, pari etc. Martorii nu știau dacă Adam Wass – contele de odinioară – a avut lac, dar afirmă că la momentul respectiv lacul era stăpânit în indiviziune de familia conților Wass. De asemenea, a reieșit că venitul târgului (prilej cu care se vindea vinul conților în cârciumă) era împărțit între membrii aceleiași familii și că se țineau câte două iarmaroace pe an. Toponimele, de mare interes, inclusiv filologic, sunt consemnate în limba română așa cum erau pronunțate de localnici și cu grafie maghiară în urbariul din 1797: Giasupra/ Deasupra Berecului (*Gya Szupra Berekuluj*), Giasupra Vințelarului, La Bolbuci, Ge/De cătră Buglieș, Gin sus/din sus ge la/de la Pod, Gin sus ge Șură, La Beserică (*La Beszerike*), Labu între Hotaru Sântejudelui (*Labu între Hataru Szentezugye*), Lângă Părau Vințălăului (*Linge Parao Vinczellauluj*), La Făgădău, La Săcăriște, La Mămuța, Lângă Gegină/Grădină (*Linge Gregyine*), Lângă Tău, Lângă Sat, Pădurea Mămuța (*Mamutza Pedura*), Supt Tistaș, Între Dâmburi lângă Făgădău, În Jie hei Sătiască/În Via cea Sătească (*In Sijé hej Szetyáske*), La Hotaru Geolțului (*Lá Hotáru Gyolczuluj*), La Hotaru Țăjii/Țăgii, La Izvoară, La Rupturi, La Tăușoare, La Tăuțu hăl ge-i cu Rățiț/La Tăuțu cel de-i cu răchiți (*Lá Teutzu hel gye ku retzitz*), La Pădurea hei Popască Ungurească (*Lá Padure hej Popászke Ungurászk*), Pădurea Eccleziei Unite a Rumânilor (*Pedure Ecclaesia Unitaie Rumunylor*), La Căraușa Sucutardului, Supt Răzor, La Hurubeni, La Strâmtură, La Măscălici, La Tăușoare în Gial/Deal, La Tăușoru Sandului, Între Păraie, În Vărvu Mămuții, La Fântâna Moisiu etc.⁵⁹.

Se mai spune că pentru plata cârciumarului era nevoie de 24 de mierțe sau ferdele de grâu, 25 de fonți de sare, un porc de un an, două care de fân, două care de porumb, 26 de care de lemne, opt cupe de faguri, de fiecare vadră de vin câte un groș etc. În lac erau diferite soiuri de pești, precum știucă, caras, lin, „pește argintiu”, țipar. În 1797, mai apar cu numele următorii locuitori: Gavrilă Astaloș (*Asztalos Gavrilla*), Vasilie Blăjan (*Blesán Vaszilie*), Vasilică (*Vaszilika*), Măriuța (*Marjutza*) și Nita Bereș, Simion și Obreje Băgăcean (*Bagotsán*), Vasilie Bugnar, Grigoraș și Iosip Colcear, Monu Corpogean, Togier (*Togyer*)/Toader Cizmaș, Togier Chertes, Samoilă și Ursu Fodor, Gafița, Lup Hășmășan, Ilie Gavrilă, Togier Morar, Togieraș, Dumitru, Vasilică, Iosup și Togier Moroșan, George, Ștefan și Nistor Palincaș, Chirilă Rotar, Iuon și Iosip Sângiorgean, Gavrilă Socaci (*Szakáts Gavrilla*), Dumitru Sasnireșan (*Szasz-Mnyiresán Dumitru*), Costan, Iob, Iuon, Condrate și Mitrea Șuteu (*Sütö*), Andrei, Pinte, Pavel, Pintilie și Onuț Tocaci, Togier Marcu, István Török (preot reformat), Alexa Țipău (*Czipo Aleksa*), Iuon Văcar, Filip Buzan, Niculaie și

⁵⁹ Pentru o privire de ansamblu asupra fenomenului toponimic românesc din Țaga secolului al XVIII-lea vezi capitolul 9.2. *Toponimie* (D. Loșonți).

Marcu Balint, Iuon Cioban, Lazăr Chezan, Chirilă și Florea Ciornea (*Tzornya Tyirilla/Sornya Krrilla*), Micu Colcear (*Koltzár Mnyika/Mnyikuj/Mnyiku/Miko*), Détésey István (judele domnesc al baroanei Banffi Krisztina), Ilie Olar, Chirilă Lenart (*Lénárt Kirilla*), Chirilă Erdoș (*Erdös Kirilla*), Togerică Grăginar (*Gregyinár Togyerika*), Lazăr Moldovan, Iuon Pintican, Popa Onu (preotul român unit, a cărui casă parohială era în centrul satului, lângă casa lui Simion Bogăcean), Luca Pușcaș (*Puskás Luka*), Sandul Rus (*Rusz/Ruszz Szándully*), Ștefan Șofroni (*Sofroni Stefan*), Gligor Cigan (*Tsigán Gligor*), Lazăr Vințeler; Gicuşu Petrar (*Petrár Gycusuj*) și alții. Mai sunt consemnați, locuind în „Hurube”, un număr de nouă țigani recent veniți („noi țărani” = „uj parasztok”), cu „voievodul” lor în frunte. Unele nume derivă de la ocupații, funcții sau porecle. În dreptul numelui lui Vasilică Bereș scrie că era biriș (slujitor), că avea un fiu, Iuon, de opt ani, o vacă, un porc și opt oi. Togier Chertes era consemnat (cum îi spune numele tradus în maghiară!) ca grădinar, cu doi boi, două oi, o vacă și un porc. Lup Hășmășan era păzitor de găini, cu un fiu, Iuon, de 24 de ani, neînsurat. Ștefan Palincaș era fierbător de palincă (numită în zonă și ginars/ vinars), cu doi fii, Simiuon și Ștefan, cu trei boi, o vacă și doi porci. Iuon Socaci, cum îi spune numele, era bucătar, cu doi fii, doi boi, o vită, un porc. Costan Șuteu (= „brutar”) făcea pâine și avea doi boi, două vite, 12 oi și trei porci. Iuon Văcar era într-adevăr îngrijitor de vite, avea un fiu, Onu, de trei ani, cu două vite și un porc etc.

La Sântejude, audierile pentru stabilirea urbariului moșiei s-au făcut la 12 martie 1796, la casa lui Mihai Chezan, iobagul văduvei contelui Nicolae Wass de Țaga. Au fost convocați ca oameni de mărturie: Petre Chezan (40 ani), Gavrilă Moldovan (78 ani), Mihai Chezan (60 ani), Afrim (Ifrim) Șorșa (*Sorsa Afrim*) (40 ani) – iobagi ai contesei văduve –, Toma Lupșa (36 ani), Onu Chezan (50 ani), Gligor Bărbos (60 ani) – iobagi ai contelui Samuel Wass –, Macavei Cătinean (*Ketyinyán Mákávėj*) (60 ani), Gligor Boar (80 de ani), Pavel Pop (44 ani), Ghiran Moldovan (*Moldován Gyirán*) (35 ani) – iobagi ai contelui Daniel Wass –, Andrei Oltean (*Holtyán Andrej*) (44 ani), iobag al contelui Nicolae Wass, Demian Dogan (30 ani, iobag al lui Andrei Șinca) și Onu Puian (42 ani, iobag al lui Ladislau Csedö). Martorii au fost întrebați, ca și cei de la Țaga, amănunte despre posesiunile contelui de odinioară, Adam Wass, rămase în stăpânirea familiei. Din anchetă, au reieșit și alte nume de familie semnificative ale locuitorilor: Măhălean (*Mohelyán*), Moldovan, Pop, Cheteleș (*Köteles*), Țăgan (*Tzegán*), Nemeș, Cozma, Cioban, Păcurar, Chezan, Roș, Bărbos, Lupșa, Morar, Inovan, Boar, Mărginean, Știop (*Styop*), Puian, Panciu (*Pántsi*), Cătinean, Băgăcean, Rus, Duca, Poienar, Călian, Săvan, Codorean (*Kodorán*), Dindelegan, Cojocnean, Săcălăian (*Székeleján*), Purcăraș, Ciocean, Stejan (*Sztesán*) etc. Dintre numele de botez amintim: Gavrilă, Dămian, Petru, Pavel, Filip, Gligor, Mihai, Chifor, Ipatie, Vasilică, Costan, Onu/Onul (*Von/Vónuly*), Iuon, Afrim, Chimu, Tănasie, George, Mihăilă, Andrei, Alexandru, Bumbu, Ilie, Macavei, Gligoraș, Zaharia etc. Unele dintre acestea din urmă par porecle. Numele unui locuitor este redat sub forma de „Codorean Vasilică cel Bătrân”, în grafie maghiară *Kodorán Vaszilika tsél betrèn!* Nume consemnate pentru locurile de teren arabil alternativ din Tabla de Jos: În Lab, În Gialu/Dealul Borzașului (*In*

Gyalu Borzásuluj), Poiana Blagii, La Hriștie (*Lá Hristye*), La Hriștine (*Lá Hristyine*), La Dosu Tăului, La Beserică, La Râtu Popii, În Gura Gropii he mare (*In Gurá Gropi he máre*), În Coasta Acastăilor (*In Kosztá Akasztéjilor*), În Groapa Acastăilor, La Nuci (*La Nuts*). Terenurile de cosit alternativ din „Tabla de Jos” se cheamă La Tăușoare și În Gialu Dosului, iar cele de cosit anual, tot de acolo, La Viniechiș (*Lá Vinyekis*) și Supt Bercu hăl Mare (*Szupt Bérku hél máre*). Alte terenuri de arabil alternativ sunt: Cătră Tăușoare, Fruncea Venichișului (*Frutyá Venyikisuluj*), În Groapa he Domniască (*In Gropá he Domnyászké*), În Groapa lui Iuonaș, În Groapa Purcarului, Lângă Beserică, La Podu Sântioanii (*Lá Podu Szintyevényi*), La Sărătură, La Poienile Maghii (*Lá pojenyile Magi*), Lângă Gardu Satului, La Gardu Țarinii, La Coasta Iepurilor, La Groapa cea Mare, La Groapa Onii (*Lá Gropá Vonyi*), După Gregini/Grădini (*Dupé Grégyine*) etc. Toponimele pădurii alodiale sunt: Giasupra Bercului hăl Mic (*Gyá Szuprá Berkuluj hél mik*) (stejeriș), La Capu Bercului hăl mic, Bercu hăl Mic și La Coasta Ciorii. Locurile de vie se cheamă: La Jie/Vie, La Jie he Nouă (*Lá Sié hé Nová*), Coasta Iepurilor, În Coasta Iepurilor; iar locurile de fânaș sunt: La Sărătură, În Groapa Hucilor, La Fagi (*Lá Fáts*), Supt Dosu Tăului, La Viniechiș (*Lá Vinyekis*), În Coasta Ciorii, În Valea Săcălăii, Supt Bercu hăl Mare, Între Rupturi, În Podaș, Lângă Labu hăl Domniesc, În Groapa he Domniască etc. Terenurile arabile de-aici se cheamă Pe Groapa he Domniască, La Rât la Dosuț, La Lab, La Tăușoare, La Groapa hei Mare, La Dosuț, În Groapa lui Nemai, La Hriștini, În Capu Satului, La Lazu lui Ciocan, Pe Valea Săcălăii, Pe Hulcișoare, În Cânepciște, La Fordulașu gin/din Jos, La Joștine, Gye/De cătră Sava, La Gilcoș, La Fundătură, La Cruce, La Lighet, La Perii Giuriții, Giasupra Jiilor/Viilor, La Perii Marcului, La Ciurgău, În Gialu Lighetului, În Gialu Păstăii, În Ciuci, Pe Pogerei etc. Alte nume interesante de locuri: La Tăietură în Fundătură, La Staniște, La Răzoare, În Jiile helie gin Sus. Tot la Sântejude, una dintre sesiile vechi ale contelui Adam Wass era locuită de George Mărginean (*Marsinyán Györgye*), „de la capătul de sus al satului”, vecin cu Onu Chezan, iobagul contelui Samuel Wass, într-o parte, iar în alta cu Sântionean Mihailă (*Szintyionán Mihaila*), iobagul nobilului János Borbély. George Mărginean avea casă bună, șură, poiată, găbănaș (mic hambar de cereale) din nuiele, curte îngrădită cu spini, livadă, grădină, trei vite, zece oi și doi porci. O altă sesie era locuită de Precup Moldovan (în partea dinspre Țaga a satului, în vecinătatea lui Maftei Năsălean și a lui Ștefan Suci), care avea doar o casă rea, zece capre și o iapă. Într-o altă sesie, locuită de Iuon Pop (în partea de sus a uliței, vecină cu sesiile lui Vasilie Cioban și Lupu Mărginean), era o casă rea, o șură mică, un găbănaș bun, o poiată îngrădită, o livadă împrejmuțită cu spini, doi boi, două vite, douăzeci de oi și un porc. Sunt înșirate în continuare toate cele 24 de sesii „din vechime”, populate, și mai erau două sesii noi, locuite de Dămian Pop și, respectiv, de Vasilie Suci, plus o sesie veche pustie, în mijlocul satului, vecină cu cele ale lui Gavrilă Duca și Iuon Băgăcean, „oamenii” răposatului conte Adam Wass.

La Sântioana, audierea s-a făcut la 10 martie 1796, la casa lui Toader Moldovan, iobagul liber al baronului de-odinioară Adam „Voji”, fiind ascultați următorii locuitori: Nistor Chiorean (*Kővari Nyisztor*) (70 ani, nobil), Lupu Lenghel (*Lengyel Lup*) (64 ani, nobil), Onu Sabău (*Szabo Von*) (60 ani, nobil), Simion

Roman (66 ani, nobil), Macavei Petrovan (50 ani, nobil), Petru Mândru (74 ani), Toader Bucur (60 ani – ultimii doi fiind „iobagi ai liberbaronului Adam Voji de odinioară”, Onu Mureșan (*Maresán Von*) (50 ani), Andrei Orz (54 ani), iobagi ai fiscului și Ștefan Curuț (45 ani, iobagul lui George Tarța). Toți declară că nu știu ca groful Adam Wass să fi avut moșie în satul lor, ci doar o mică vie, din care se obținea atunci un vin bun; via era vecină cu locul pustiu de vie al nobilului Gavril Tarța și cu via văduvei contelui Nicolae Wass. Legat de Sântioana, este consemnat în documente un îndelungat proces, derulat de-a lungul a peste un secol (cu episoade la 1594, 1630, 1698, 1718, 1727), pentru o vie, situată în dealul numit Țiț (sau Ciuci). Este vorba despre trei jugăre de vie, pe care Johannes Wass de Țaga le trecuse pe numele său în fața diacului Martin, de la capitlul mănăstirii Sfintei Fecioare Maria din Cluj-Mănăstur; via fusese cumpărată în vechime de Georgius Vas, prin act confirmat de principele Transilvaniei și ajunsese ulterior în proprietatea lui Ștefan Apor și a soției sale, Susana Farkas, în anul 1698, prin cumpărare, cu suma de 3000 de florini. În 1718, din motive nelămurite, via se afla în paragină, fiind transformată în spiniș, în care mai creșteau trei nuci; în acel an, Ștefan Apor interzicea prin act scris administratorului moșiei din Sântioana să culeagă nucile sale! În audierea de martori legată de pomenita vie, la 1727, erau amintiți următorii locuitori din Sântioana: Alexandru Chiorean (*Kövari Sándor*), Mihul Corniș (*Kornis Mihuly*), Petru Pop, Axente Moroșan (*Marosan Axente*) (cu toții oameni liberi, cu statut de mici nobili), Ionică/Onică (*Vonika*) și Teodor Banc, Gavrilă Săbăduș (*Szabados Gavrillá*), Mihai Rus, Miron Gligor și Niculai Moldovan, Dumitru Ciorec (*Csorék*), Gavrilă Pop și Gheorghe Moroșan (iobagi ai lui Gavrilă Farkas).

O audiere de martori din satul Ghiolț a avut loc la 15 martie 1796, în casa lui Martin Vig, iobag al baronului liber Wolfgang Bánffi, unde au fost convocați și prezenți următorii martori, cu toții iobagi: Onu Ștef (60 ani), Toager (*Togyer*) Moldovan (52 ani), Vasile Vârva (70 ani), Onițiu Ștef (*Styef Vonyitz*) (56 ani), Gligor Moldovan (24 ani), Gavrilă Imbuzan (36 ani), Toager Mărginean (*Marzinyán Togyer*) (56 ani), Luca Ștef (30 ani), Pinteia Târnavean (44 ani), Simon Suci (*Szuts Szimion*) (56 ani), Cercel Târnavean (*Tirnaván Csérsél*) (40 ani), George Mărginean (*Mersinyán Györgye*) (44 ani), Petre Mârza (*Mirza Pétre*) (35 ani) și Mihail Deji (50 ani). Legat de averea grofului de-odinioară Adam Wass, martorii declară că acesta din urmă avea în Ghiolț un fânaț, în locul numit În Dos, patru sesii vechi populate și o sesie nouă locuită, care, pe vremea grofului, era grădină de varză a iobagilor. De exemplu, una dintre sesiile vechi era locuită de Pinteia Târnavan (de la capătul de sus al satului, vecin cu Petre Mârza, iobagul văduvei contelui Nicolae Wass, cu Petre Ștef și cu Moise Demény), care avea o casă rea, o șură rea, un găbănaș rău, o poiată bună, o ogradă îngrădită cu spini, șase boi, o vacă, doi cai, șaptezeci de oi, doi porci și cincisprezece coșnițe de albine. Documentul consemnează că se obișnuia să se dea dijmă din fiecare produs, în afară de porci, adică din grâu, ovăz, porumb, mei, secară, albine; iobagii slujeau o zi pe săptămână cu boii și două zile cu brațele, iar câteodată chiar mai mult; târg nu se ținea aici, oamenii mergând la târg la Gherla. Dintre numele de familie ale locuitorilor remarcăm: Ștef, Mureșan, Vișan, Devericean (*Deveritsán*), Oltean, Vârva (*Virva*), Mănican

(*Menyikán*), Rotar, Mărginean (*Mersinyán*), Mărza (*Murza*), Suci (Szűts), Măhălean (*Mohelyán*), Mărian (*Merián*), Imbuzan, Purcar (*Purkár*), iar dintre numele de botetz: Onu (*Von*), George (*Györgye*), Chira, Lupu, Gligor, Toager (*Togyer*), Ilie, Oniță, Dănilă, Iacob, Florea, Petre, Vărtic, Precup, David, Gavrilă, Pintimon (Pantelimon?) etc.; între acestea, unele pot să fie porecle. Toponimele consemnate au și ele rezonanțe semnificative. Terenuri arabile alternative: Lângă Tău (*Linge Teu*), Între Hotare ge cătă Năsal (*Intre hotáre gye kete Neszal*), În Laz, În Vale, La Silva, În Podaș, În Dâmb, La Meri, La Ciurgău (*La Csurgéu*), Ginsus/Dinsus ge Popa (*Gyén Szusz gye Popa*), În Coasta Mare, Ge supt Jii (*Gye Szup Sijj*), Lângă Părau, În Capu Pădurii, La Izvoare, Ge la Podaș, La Coasta Morii, În Gura Podașului, Pe Vale, Ge cătă Continit (*Gyekite Kuntynyit*), Pământu hăl Lung (*Pemintu hél Lung*), În Arini, După Gregini lângă Sat (*Dupé grégyén linge Szát*), În Cânepcișce (*In Kinyeptyistye*), Lângă Jie, În Căraușă, Ge cătă Cesari (*Gye kite Csészár*), În Coasta Cesariului (*In Kasztá Csészáriluj*), Lângă Rât, Ge la Podu Măhalului, Gin sus ge Sat (*Gyen Szusz gye Szát*), La Ciurgău Pești (*Lá Csorgéu pésti*), La Drumu Măhalului, La Viniechiș, La Meliță, Giasupra Jiii, În Gial, Supt Jii etc. Terenuri arabile anuale: Gin Față, Ge la Cireși, Ge la Fântână, Lângă Părau. Terenuri de cosit anual: În Dos, În Față, La Bocor, Peste Henț, La Cărare, La Fânațu ge la Suci (*Lá Finátzu gyélé Szuts*), Ge cătă Diviciori (*Gyekite Divitsorj*), Pe Dâlme (*Pe Dilme*), La Becheș (*Lá Bekés*), La Tăuț (*La Teutz*), La Cărarea Diviciorilor (*La Keráre Devitseriluj/La Kérará Divitsolilor*), La Cuptoare (*Lá Kuptóre*), Ge la Bocor (*Gyelá Bokor*), Pe Tăuț, Între Păraie (*Intre Péráje*), La Dos etc. Un fânaț alternativ, numit La Chișret (*La Kis Rét*), era vecin cu terenul arător al „bisericii românești” (*az olá Ecclesia*). Un teren de vie se chema Ge la Șoșdomb (*Gyela Sos Domb*). Mai era în hotar și un loc comun al satului, din care o parte era oprit pentru boi și o parte era de pădure; locul oprit pentru boi era în Spinii ge la Corniș (*Szpinyi gyélé Kornyis*), la marginea hotarului satului Diviciori.

Toate aceste date au o importanță specială, în primul rând istorică, dar și demografică sau legată de cercetările de onomastică, toponimie, genealogie etc. Ele sunt o mărturie a lumii românești numeroase, preponderente și active, aflate într-un proces de interferențe social-economice, lingvistice, culturale cu elita de limbă maghiară, dar și cu locuitorii marginali (țigani).

Cum se poate remarca, transformările în timp au fost uriașe. De exemplu, mărimea satelor de azi nu mai corespunde cu cea de la 1857, iar aceasta din urmă este diferită de cea din secolele anterioare. Năsalul, cu ai săi aproape 1000 de locuitori, era cel mai mare sat pe la jumătatea secolului al XIX-lea, fiind urmat în ordine de Sântejude, Țaga, Ghiolț, Sântioana și Cesariu.

Însemnate schimbări au avut loc în perioada analizată de noi și în domeniul religios, atât în sânul maghiarilor cât și a românilor, de fiecare dată impuse de condițiile istorice ale momentului. Acestea vor crea în timp probleme litigioase de ordin confesional populației locale și, în ansamblu, celei din Transilvania. La 1643, parohia reformată din Sântejude avea filii (filiale) la Sântioana, Cesariu și Puini, pentru ca peste nici două secole, la 1820, această biserică din Sântejude să fie ea consemnată drept filie a Puiniului, semn al modificărilor numerice din rândul credincioșilor reformați. Până la Reforma religioasă din secolul al XVI-lea, locuitorii

satelor noastre erau doar de două feluri, anume ortodocși (bizantini) și catolici (romano-catolici), cei dintâi fiind români, supuși pe moșii (iobagi, cnezi), iar ceilalți fiind unguri, mai ales stăpânii cu familiile lor, cu slugile, cu personalul auxiliar etc. Reforma i-a transformat pe mai toți catolicii (ungurii) de rând în calvini, numiți „reformați”, sau, pe unii, pentru o scurtă perioadă, în unitarieni (variantă radicală a Reformei). În secolul al XVII-lea, epocă a principatului calvin al Transilvaniei, biserica „reformată” se statornicește în toate aceste sate, între locuitorii de etnie maghiară. Au mai rămas catolici foarte puțini, mai ales unii membri ai familiilor nobiliare din zonă. În unele locuri, a crescut puțin numărul catolicilor (fără să depășească însă câteva suflete în fiecare sat) după intrarea Transilvaniei sub austrieci (după 1688), când Casa de Habsburg, în cadrul Contrareformei târzii, a revigorat catolicismul (în acest context apar pe alocuri armeni catolici, după venirea marelui lor grup din Moldova la Gherla, devenită „Armenopolis”!).

Românii, menționați doar vag în Evul Mediu, cum s-a văzut, reapar masiv în conștiințele (recensămintele) din secolele al XVIII-lea și al XIX-lea, la început și ca ortodocși, iar ulterior, masiv, ca greco-catolici. Biserica greco-catolică s-a născut în Transilvania istorică (în fostul voievodat), tot sub impulsul Habsburgilor, în anii 1697-1701, prin trecerea românilor ortodocși sub ascultarea Romei, a papalității. Această nouă biserică numită „unită cu Roma” sau „greco-catolică” este de fapt vechea biserică ortodoxă a românilor din Transilvania, care și-a păstrat ritul, sărbătorile, calendarul, tradițiile sale răsăritene (ortodoxe), acceptând doar autoritatea Sfântului Scaun și încă trei elemente care o apropiau formal de catolicism. Unirea cu Roma ar fi trebuit să aducă românilor, deopotrivă mireni, preoți și călugări, egalitatea cu ungurii, sașii și secuii și cu credințele lor, dar, din cauza opoziției vechilor privilegiați, nu s-a putut întâmpla acest lucru. De aceea, o parte dintre români, dezamăgiți, au rămas ori au revenit la ortodoxie. În satele noastre, românii au devenit în masă greco-catolici pe parcursul secolului al XVIII-lea și au rămas ca atare până la actul de forță din 1948, când dictatura comunistă a suprimat Biserica Română Unită. Pomenirea masivă a lor, a românilor din satele comunei Țaga de azi, ca greco-catolici nu înseamnă, prin urmare, apariția lor din neant. Nu există greco-catolic la începutul secolului al XVIII-lea care să nu fi fost ortodox. Toți greco-catolicii s-au născut din ortodocși, așa cum primii protestanți sunt, în general, foști catolici. Sunt două motive principale pentru care greco-catolicii sunt menționați masiv în surse, iar ortodocșii mai puțin: ne situăm, odată cu secolul al XVIII-lea, în perioada statistică (adică a recensămintelor, care anterior lipseau); avem de-a face acum cu o biserică semi-oficială, recunoscută de oficialitățile habsburgice, chiar dacă nu pe deplin, ca și de cele locale transilvane. Cu alte cuvinte, aceiași români de care sunt pline satele noastre în epoca modernă, consemnați cu precădere drept greco-catolici, existau (respectând, firește, proporțiile) și anterior, dar ca ortodocși, ignorați de surse, brațe de muncă ieftine pentru nobili. Cum s-a văzut, acești români, exponenți ai muncii tăcute – cum ar fi spus marele istoric David Prodan – au conviețuit, cu voia sau fără voia lor, de-a lungul timpului, cu familiile stăpânilor lor maghiari, cu alți maghiari de rând veniți aici, cu sași, cu evrei, cu armeni și cu alte neamuri, construind împreună o „lume” care a ajuns până la noi. Este bine s-o cunoaștem și s-o respectăm.

De-a lungul Evului Mediu și la începuturile epocii moderne, vreme de secole, satele Țaga, Sântejude, Sântioana, Cesariu, Ghiolț și Năsal au cunoscut perioade mai bune sau mai rele, vremuri de prosperitate și de restriște, dezvoltări și pustiri – și chiar renașteri din propria cenușă! – dând la iveală o civilizație rurală viguroasă, intrată apoi în profunde transformări, mai ales în ultimele două secole.

7.4. Epoca modernă (V. Lechințan)

7.4.1. Evenimente din timpul Revoluției de la 1848-1849

În preajma Revoluției de la 1848-1849 sunt consemnate și în satele actualei comune Țaga semne ale modernizării, atât pe plan economic cât și social. Un oarecare interes față de dezvoltarea tehnicii agricole îl au și țărani. De remarcat faptul că locuitorul Nicolae Rusu din Țaga figurează printre câștigătorii înscriși la concursul organizat de Societatea Economică Ardeleană în 1845 petru cel mai bun plug tras de numai doi boi. Sunt semnalate și preocupări pentru ameliorarea soiurilor de pomi. În preajma Revoluției erau la Țaga 2327 pruni, 188 meri, 48 peri și 35 vișini. Și producția de vin era destul de însemnată în acea vreme, contele Wass Samuel din Țaga obținea anual între 811 și 1000 vedre de vin.

Izbucnirea Revoluției în primăvara anului 1848 a fost primită cu entuziasm și de locuitorii comunei Țaga, după secole de asuprire și de iobăgie ei se considerau deja oameni liberi. În realitate însă nobilimea încerca să-i considere în continuare în șerbie. Locuitorii nu s-au lăsat, fiind conștienți de momentul extraordinar pe care-l trăiesc, astfel că 21 de jeleri din Țaga se plâneau autorităților că judele nobililor și preotul le-a atras atenția că trăiesc pe pământ alodial și că trebuie să presteze în continuare robota. Locuitorii cereau să fie trecuți în rândul oamenilor liberi.

Aceasta era atmosfera în care judele nobililor (pretorul) Felszégi Samu din Țaga se adresa, la 17 aprilie 1848, magistratului comitatens Dăbâca, solicitând ajutorul armat contra românilor. Textul adresei este următorul:

Onorat magistrat!

În rândul multora din împrejurimi circulă o anumită proclamație românească tipărită, în care națiunea română e chemată la răscoală împotriva nobilimii. Ca urmare, s-a răspândit zvonul că răscoala țărănească va izbucni în a doua sau a treia zi a paștilor proxime. Acest zvon a neliniștit atât de mult spiritele, încât o mare parte a nobilimii îngrozită și-a petrecut nopțile trează. Mai mulți nemeși din plasa mea mi-au cerut să le furnizez în vreun fel o asigurare liniștitoare. În urma unor atari solicitări îndrăznesc a raporta despre această împrejurare stimatului Magistrat și a-l ruga să binevoiască a obține trimiterea de armată în centrul plasei în vederea restabilirii liniștii și securității publice, așa cum s-a procedat în unele localități ale nobilului comitat Cluj.

După ce am anchetat mai mulți preoți români, sper în caracterul neîntemeiat al acestui zvon. Cu toate acestea, consider necesare măsurile preventive, cu atât mai